

**РОЛЬ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЮРИДИЧНІЙ ДУМЦІ:
ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Розглянуто феномен правової доктрини, як він представлений у працях українських філософів, мислителів, юристів XVIII–XXI ст.

Рассмотрен феномен правовой доктрины, как он представлен в работах украинских философов, мыслителей, юристов XVIII–XXI ст.

Phenomenon of legal doctrine as it is presented in the works of Ukrainian philosophers, thinkers, lawyers of XVIII–XXI centuries is considered.

Правова доктрина завжди привертала увагу вчених, мислителів, філософів. У різні часи і в різних країнах окремі питання природи, сутності цього складного поліаспектного правового феномена тією чи іншою мірою порушувались у працях таких авторів, як Ж.-Л. Бержель, С. В. Бошно, А. А. Васильєв, Н. Н. Вопленко, Р. Давид, О. О. Зозуля, М. Н. Марченко, В. С. Нерсесянц, Л. І. Петражицький, Т. М. Пряхіна, В. В. Сорокін, Л. Р. Сюкияйнен, Р. Уолкер та ін.

Вагоме місце доктрина займає і в дослідженнях представників вітчизняної юридичної думки, у тому числі й дореволюційної, що, як відзначає М. Н. Пархоменко, «ґрунтуючись на власній аксіологічній базі та використовуючи існуючий досвід теоретичного праворозуміння, сформувала багато оригінальних концепцій та підходів до права» [1, с. 262]. Проте в цілому українська правнича думка розвивалась у руслі традиційних наукових напрямків-шкіл: історична, природно-правова, соціологічна, нормативістська. Їх представники відводили правовій доктрині різну роль у правовому житті суспільства. Необхідно звернути увагу на те, що поняття «правова доктрина» в розумінні джерела права чи фактора, що впливає на правотворчі й правозастосовні процеси, не використовувалося у вітчизняній дореволюційній юриспруденції. У юридичній літературі для позначення відповідних явищ вживались поняття «право юристів», «право науки», «право юриспруденції», що за своєю природою і змістом відповідають значенню поняття «правова доктрина».

Метою цієї статті є огляд і комплексний аналіз наукової спадщини представників вітчизняної юридичної спільноти в

аспекті розуміння природи й сутності феномена правової доктрини, що, на жаль, дотепер залишався практично поза увагою учених-юристів доби незалежності України.

Представники історичної школи права стверджували, що юридичні визначення, виведені наукою з відповідних законів, звичаїв і природи речей, також можуть бути обов'язковими, як закони та звичаї, але ця обов'язковість має залежати від внутрішньої сили, а не від визнання їх ученими-юристами чи тривалого використання в практиці [2, с. 166–167]. Прибічники ж юридичного позитивізму М. І. Палієнко, С. В. Пахман, М. К. Ренненкампф уважали, що закон (позитивне право) є єдиною формою існування права і розглядали його як продукт діяльності державної влади в особі законотворчого органу. Професор М. К. Ренненкампф не визнавав за правом науки, правом юристів, юридичною наукою, виробленими нею доктринальними положеннями значення формального джерела права, яке має ознаки нормативності, формальної визначеності, загальнообов'язковості [2, с. 167]. Аналогічних висновків щодо правової доктрини дійшов й інший видатний український політичний діяч, учений-юрист С. С. Дністрянський. Підтримуючи традиції соціологічного підходу до права, він звертав увагу на соціальний характер правових норм, права в цілому. Пануюча теорія, – зазначає учений, – називає звичаєве право, закони, а іноді й суддівську практику та правничу науку джерелами права. Це остільки неточне, що по суті джерело права є там, де право бере свій початок, і тим джерелом можуть бути лише суспільні зв'язки як такі» [3, с. 397]. Тобто джерелом права в дійсному значенні цього слова є суспільні зв'язки, у той час як звичай, правова наука виступають у якості своєрідної соціальної основи права, а законодавство (позитивне право), звичаєве право, судове право, право юристів є його певними соціальними формами. Однак, тим не менш, учений визнає непересічну роль юристів у правовому житті суспільства і наводить приклади з історії, коли юристи здійснювали неабиякий вплив на правотворення й правозастосування: «Коли приглянемося до розвитку права в історії людства, бачимо всюди визначний вплив юристів не тільки на виконання, але й на творення права. Це ми бачимо не тільки в системі римського права, але й старогерманській та англійській системах, коротше кажучи, в усіх правових системах» [3, с. 397].

Жовтнева революція 1917 р. стала поворотним пунктом у розвитку вітчизняної юриспруденції, хоча, власне, про розвиток можна говорити з певною часткою умовності. Такі важливі функціональні характеристики еволюції, розвитку юридичної думки, як наступність, спадковість, були свідомо втрачені.

Здобутки дореволюційної юридичної науки були оголошені ворожими й шкідливими, такими, що не відповідають марксистсько-ленінській доктрині. Остання стала офіційною ідеологією, що на довгі роки визначила основні напрями державотворення й правотворення. Відповідно до цієї доктрини право розумілось як піднесена до рівня закону воля панівного класу, зміст якої визначається матеріальними умовами його життя і мало лише дві зовнішні форми: закон (позитивне право) і санкціонований державою правовий звичай. Тож право розглядалось як результат правотворчої діяльності держави. Саме в такому сенсі було дано визначення поняття «право» генеральним прокурором СРСР А. Я. Вишинським на Першій всесоюзній юридичній нараді у 1938 р., що стало знаковим для юриспруденції і фактично оформило радянське розуміння права.

Відтоді офіційною та єдиною в державі стає доктрина юридичного позитивізму. Вітчизняна юриспруденція перетворюється на служницю апарату влади, практично втрачає статус науки. Марксистсько-ленінська суспільна та правова ідеологія, яка знаходилася під захистом держави, зумовила однодумство в радянському теоретичному та практичному правознавстві. Право ототожнювалось із законом, а нормативно-правовий акт фактично визнавався єдиним формальним джерелом права. Такий підхід, власне, визначив і предметно-методологічну базу радянської правової науки. Завдання останньої по суті зводилось до вивчення догми права, а саме: до аналізу, коментування, тлумачення норм позитивного права. А відтак, багато питань, що є традиційними для європейської юриспруденції, не досліджувались вітчизняними правознавцями за радянських часів. За таких умов правова доктрина не входила і не могла входити до переліку тих питань, що розроблялись ученими-юристами. Якщо в юридичній літературі і проводились окремі дослідження доктрини, то вони були присвячені аналізу ролі й значення цього правового феномена виключно в зарубіжних правових системах [4].

Проголошення незалежності України кардинально змінило стан речей в українській правничій науці, що, оцінюючи об'єктивно, знаходиться в стані ренесансу, піднесення. З одного боку, у представників юридичної спільноти з'явилась можливість звернути увагу на скарбницю вітчизняної дореволюційної юриспруденції й плідно користуватися її змістом. А з іншого – взяти на озброєння, збагатити національне право здобутками європейської й світової правової думки, що є надзвичайно актуальним у контексті євроінтеграційних процесів, активним учасником яких є Україна. Одним із таких здобутків стала постановка проблеми доктринального права, яка має важливе значення для будь-якого юриста, вона складна як з точки зору філософської, так і суто юридичної. Вона

стала предметом численних авторитетних досліджень і вона ж є підставою для дискусій.

Однак, незважаючи на те, що у вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі все частіше піднімається проблема доктринального права, доктрини, актуальним залишається питання її комплексного дослідження як категорії юридичної науки й стрижневого елемента правової системи. Якщо, наприклад, у Росії, Білорусі було захищено ряд дисертаційних робіт, присвячених проблематиці правової доктрини, доктринального права, то в Україні в цьому відношенні є певна прогалина [5–8]. Звичайно, у вітчизняній юридичній літературі з'являються час від часу окремі публікації, у яких аналізуються ті чи інші аспекти природи, сутності, змісту зазначеного правового феномена, його співвідношення зі схожими правовими явищами (юридична наука, учення, філософсько-правова теорія), однак ґрунтовних наукових досліджень правової доктрини й досі не проводилось [9–15].

Як правило, аналіз природи й місця правової доктрини в правовій системі, її значення в юридичній (правотворчій, правозастосовній) практиці здійснюється як вітчизняними, так і зарубіжними авторами в контексті досліджень джерел (форм) права. У юридичній літературі все частіше згадується про втрату монопольного становища «єдино правильного» джерела – нормативно-правового акта, констатується розширення суб'єктів правотворчості, а отже, і джерел права [16–18]. Віднесення правової доктрини (зокрема, і судової практики) до джерел права є дискусійним у юриспруденції. Вирішення цього питання лежить у більш широкій площині теорії джерел права й ускладнюється неоднозначністю у визначенні самого поняття «джерело права», що стало предметом одвічних спорів і дискусій у юридичній науці. С. Ф. Кечекьян зазначає, що це поняття «належить до числа найбільш незрозумілих у теорії права. Відсутнє не тільки загальноприйняте визначення цього поняття, але й спірним є сам смисл, у якому визначаються слова «джерело права» [19, с. 3]. На думку Ж.-Л. Бержеля, існуюча невизначеність вищезгаданого терміна і поняття часто виникає тому, що ним прийнято одночасно позначати як формальні, так і змістовні джерела права. Це найрізноманітніші принципи: моральні, філософські, політичні, соціальні, ідеологічні – ті, що керують позитивними правилами, слугують їх ідеологічною основою, тобто ті, що виходять із філософії права. І насамперед це творчі сили права, що є його сутнісними джерелами, і вони мають таку назву тому, що забезпечують норми матеріальною основою [20, с. 97]. Тобто визнання за правовою доктриною статусу джерела права залежить від того, який смисл ми вкладаємо у відповідне поняття.

У юридичній літературі часто разом із поняттям «джерело права» вживається і «форма права». У правничій науці існують два основні підходи до визначення співвідношення між цими категоріями й правовими явищами, що ними позначаються. Одні вчені, зокрема С. Ф. Кечежян, В. М. Хвостов, М. М. Коркунов, отожднюють джерело права та його форму (як спосіб зовнішнього виразу й закріплення правових норм), вживають означені поняття як синонімічні, взаємозамінні. Погоджуємось із думкою М. М. Марченка, який вважає, що таке «формально-юридичне» розуміння джерел права у вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі є сьогодні найбільш вживаним та розповсюдженим [21, с. 51]. Проте існує й інша точка зору на цю проблему. Так, М. І. Байтін зазначає, що якщо «форма права» виражає те, яким чином право організоване й зовнішньо виражене, то поняття «джерело права» охоплює систему факторів, що визначають його зміст і форми вияву [22, с. 67]. Мова йде про матеріальні, соціальні й інші джерела – фактори впливу на процеси правоутворення, правотворчості та законотворчості, що мають відношення до матеріальних чи інших реальних сфер життя [21, с. 57].

Повертаючись до правової доктрини, відзначимо, що в юридичній літературі її часто розглядають у якості формально-юридичного джерела права і ставлять в один ряд з іншими офіційно визнаними державою формами права, що містять правові норми і мають обов'язкову юридичну силу для правозастосовувача (нормативно-правовий акт, правовий звичай).

Досліджуючи значення доктрини в правовому житті суспільства на різних історичних етапах його розвитку, цілком справедливим є визнання за цим феноменом властивостей форми права як такої. У Стародавньому Римі право юристів визнавалось офіційним джерелом права. Протягом тривалого часу (XIII–XIX ст.) у романо-германській правовій системі доктрина була одним з основних джерел права.

Віднесення правової доктрини до вітчизняної системи формальних джерел права, на нашу думку, є досить суперечливим. Не заперечуючи очевидного факту впливу доктрини на правотворчу й правозастосовну практику, ми все ж вважаємо, що зважаючи на сьогодишній стан розвитку вітчизняної правової системи й державно-правової дійсності в цілому передчасно ставити правову доктрину на один щабель з іншими формальними джерелами. Ті правила, теоретичні конструкції, положення, норми, що виробляються юридичною наукою й набувають ознак доктринальності, не є загальнообов'язковими нормами права. Обов'язковість правових норм підтримується силою державного впливу, у тому числі погрозою застосування

державного примусу, котрий нібито стоїть позаду норм права, вступаючи в дію у разі їх порушення. Такий особливий засіб забезпечення відрізняє норми права від інших суспільних норм [23, с. 228]. З історії римського права, відзначає М. А. Гредескул, ми бачимо, що для того, щоб стати джерелом права, праву юристів знадобилось, щоб зовнішній авторитет надав йому обов'язкової сили. Але якщо його тепер на має, то чи можна вважати розробку права вченими джерелом права. Очевидно, що ні [24, с. 304]. Мова, зокрема, іде про те, що в Стародавньому Римі праці відомих юристів спочатку *de facto*, а потім *de jure* (у V ст. н. е. був прийнятий закон про цитування, відповідно до якого судді були зобов'язані у своїй діяльності користуватися працями найбільш відомих і авторитетних римських юристів) стали джерелом права й набули нормативного (обов'язкового) характеру. Згодом конкретні праці класичних римських юристів стали частиною законодавчої компіляції Юстиніана «*Corpus juris civilis*», що використовувалася як основне джерело права не тільки римськими, а й судами європейських держав у середні віки.

Сьогодні багато держав, принаймні абсолютна більшість європейських (у тому числі й Україна), офіційно не визнають доктрину формою права, а отже, і відсутня згадувана М. А. Гредескулом та зовнішня сила, що може надати доктринальним положенням обов'язкової сили. У рішеннях вітчизняних судів ми не знайдемо посилань на доктринальні джерела (конкретні праці вчених-юристів, монографії, наукові статті, доповіді, науково-практичні коментарі законів та ін.). Існують, однак, й інші форми звернення до правової доктрини в рамках здійснення правосуддя. Непоодинокими випадками є звернення слідчих, прокурорів, адвокатів до авторитетних, загальновідомих доктринальних (наукових) ідей, положень. О. М. Костенко з цього приводу відзначає: «У той же час практиці відомо багато випадків, коли слідчі, прокурори звертається до кафедр юридичних вузів, наукових установ, авторитетних учених з проханням дати письмовий висновок у кримінальній справі щодо кваліфікації певного діяння. Висновки спеціалістів-криміналістів долучаються до кримінальних справ, на них посилаються слідчі, прокурори для обґрунтування прийнятого щодо кваліфікації рішення» [13, с. 34]. Неабиякий вплив на юридичну практику доктрина здійснює через доктринальне тлумачення – науково-юридичне тлумачення норм права, що здійснюється вченими-юристами. Результати такого тлумачення (наукова характеристика норм діючого законодавства, науково-практичні коментарі, експертні висновки і т. п.) публікуються у відповідних монографіях, брошурах, статтях і

спеціальних збірниках. Практичне значення неофіційних форм тлумачення (професійного і доктринального) визначається авторитетом суб'єктів такого тлумачення, компетентністю і високим рівнем прогностичної достовірності відповідних тлумачень [25, с. 473].

Тож правова доктрина здійснює вплив на юридичну практику не за допомогою зовнішньої обов'язкової сили, примусу, а завдяки авторитету наукової істини. М. К. Ренненкампф із цього приводу відзначає, що засади й визначення науки права – суть не норми права, а вчення, їх цінність визначається їхньою внутрішньою силою та згодою з істиною. Наука права може мати лише похідний вплив, діючи на погляди народу, суддів, законодавців шляхом переконання, наукових роз'яснень, а не зовнішньою примусовою силою [2, с. 167]. М. І. Палієнко також вважає, що наукові положення впливають на свідомість, волю людей істинністю доведеного [26, с. 357]. М. А. Гредескул зазначає: «У разі якщо в праві є певні прогалини, зустрічаються неточності, незрозумілості, то своєю творчістю вони усувають ці негативні явища. Більш того, розробка права вченими-юристами стоїть навіть вище, а ніж діяльність судді у цьому напрямку. Вона, нерідко, високо авторитетна, здійснюється людьми, що володіють видатними інтелектуальними здібностями. В будь-якому разі, судді нерідко звертаються до вченої розробки права, як до авторитету» [24, с. 302]. Будь-який практикуючий юрист добре знає, що звернення до напрацювань учених-юристів часто є фактором, що здатен суттєво вплинути на остаточне вирішення справи [27, с. 35].

Як бачимо, правова доктрина тісно пов'язана з юридичною наукою, що виступає для неї в ролі своєрідного життєдайного джерела. Доктрина, доктринальні положення народжуються, як правило, у результаті ґрунтовних наукових досліджень. Це дозволяє деяким авторам розглядати відповідні правові явища як рівноцінні. Так, А. Б. Венгеров, розглядаючи феномен доктрини, зазначає, що «питання про цю форму права – це міркування про регулятивну роль юридичної науки» [28, с. 337]. На наш погляд, не можна погоджуватись із їх беззастережним отождивленням. Так, доктринальні положення мають здебільшого науковий характер, однак не вся наука є доктриною. Виникає питання: яким чином, за якими критеріями відбувається «добір» тих наукових ідей, концепцій, до яких звертаються юристи у своїй повсякденній практиці. Іншими словами, які наукові положення можуть набувати ознак доктринальності й утворювати, власне, доктринальне право, активно впливати на правотворчі й правозастосовні процеси? Б. О. Кістяковський відзначав у свій час, що в юриспруденції, у науці права існує багато

напрямоків і шкіл, що жодна з наук не містить стільки суперечливих одна одній теорій, як правова наука. При першому знайомстві з нею, зауважує вчений, складається враження, що вона повністю складається із взаємовиключних теорій. Найголовніші питання, що стосуються сутності й невід'ємних ознак права, вирішуються тими чи іншими представниками правової науки по-різному [29, с. 373]. Вважаємо, що лише та частина наукових положень основоположного й концептуального характеру, що відповідає принципам й загальним тенденціям державно-правового розвитку, правовим традиціям, історико-культурним цінностям, які панують у суспільстві, отримує визнання з боку юридичної спільноти, а потім і з боку держави, втілюючись у юридичну складову державної політики, чинне законодавство, сприймається юридичною практикою. Так, представник наукової школи адміністративного права В. Б. Авер'янов звертає увагу юридичної спільноти на необхідність вироблення нової доктрини адміністративного права, адже застарілі положення попередньої наукової моделі не узгоджуються із сучасними потребами й вимоги нової держави і суспільства [9, с. 9].

Проведене нами дослідження дає підстави для таких висновків:

1. Правова доктрина має науковий характер, її прийнято розглядати як науково-теоретичні погляди юристів-учених на ті чи інші правові питання. Наука виступає для правової доктрини в ролі своєрідного джерела, фундаменту, підґрунтя, саме в ній остання знаходить свої витoki.

2. На різних історичних етапах розвитку тих чи інших країн правова доктрина виконувала (у деяких продовжує виконувати) функції формального джерела права. В Україні доктрина не є формою права, проте це аж ніяк не применшує її ролі й значення в правовому житті суспільства. Аналіз вітчизняної юридичної практики дозволяє розглядати її в якості чинника, що здійснює фактичний вплив на правотворчу й правозастосовну практику. Такий вплив доктрина здійснює, зокрема, через розроблення й удосконалення юридичної техніки, понятійно-категоріального апарату, яким користується законодавець, через залучення вчених-юристів до надання науково-консультативної, науково-експертної допомоги, у тому числі з питань доктринального тлумачення і застосування правових норм, через залучення правознавців до розроблення нормативно-правових актів. Поділяємо у зв'язку з цим точку зору В. М. Гайворонського, який вважає, що доктрину слід віднести до джерел права в дійсному значенні цього поняття як правотворюючу силу [31, с. 63].

Список літератури: 1. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія / Н. М. Пархоменко. – К. : Юрид. думка, 2008. – 336 с. 2. Ренненкампф М. К. Юридическая энциклопедия // Антологія української юридичної думки : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : Юрид. кн., 2002. – Т. 1: Загальна теорія держави та права, філософія та енциклопедія права / упоряд.: В. Д. Бабкін, І. Б. Ксенко, Н. М. Пархоменко ; відп. ред. В. Д. Бабкін, І. Б. Ксенко. – С. 158–175. 3. Дністрянський С. С. Загальна наука права і політики // Антологія української юридичної думки : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : Юрид. кн., 2002. – Т. 1: Загальна теорія держави та права, філософія та енциклопедія права / упоряд.: В. Д. Бабкін, І. Б. Ксенко, Н. М. Пархоменко ; відп. ред. В. Д. Бабкін, І. Б. Ксенко. – С. 384–407. 4. Сюккйинен Л. Р. Доктрина как источник мусульманского права / Л. Р. Сюккйинен // Источники права. – М. : Наука, 1985. – С. 65–81. 5. Васильев А. А. Правовая доктрина как источник права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Антон Александрович Васильев. – Барнаул, 2007. – 192 с. 6. Дервоед В. В. Доктрина (наука) в качестве источника права в Республике Беларусь : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Виталий Валерьевич Дервоед. – Минск, 2006. – 127 с. 7. Зозуля А. А. Доктрина в современном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Александр Александрович Зозуля. – М., 2006. – 232 с. 8. Пузиков Р. В. Юридическая доктрина в сфере правового регулирования: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Руслан Владимирович Пузиков. – Тамбов, 2003. – 213 с. 9. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України: доктринальні аспекти реформування / В. Б. Авер'янов // Право України. – 1998. – № 8. – С. 8–13. 10. Авер'янов В. Б. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції / В. Б. Авер'янов // Право України. – 2006. – № 5. – С. 11–17. 11. Авер'янов В. Б. Питання методології сучасної адміністративно-правової доктрини України (аналітичний досвід цікавого й корисного дослідження) / В. Б. Авер'янов // Право України. – 2005. – № 1. – С. 26–29. 12. Корчевна Л. О. Доктрина як джерело права / Л. О. Корчевна // Юрид. Україна. – 2004. – № 11. – С. 4–7. 13. Костенко О. М. Наукове (доктринальне) тлумачення законів та його роль у здійсненні правосуддя / О. М. Костенко // Право України. – 2000. – № 6 – С. 34–35. 14. Селіванов А. О. Проблемні аспекти законотворчого процесу та їх відображення в рішеннях Конституційного Суду України / А. О. Селіванов // Право України. – 2004. – № 9. – С. 34–36. 15. Тодика Ю. М. Конституція і правова доктрина / Ю. М. Тодика // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2000. – № 1 (20). – С. 42–50. 16. Васильченко О. П. Перспективи розвитку правової доктрини в системі джерел конституційного права / О. П. Васильченко // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Сер. Право – 2007. – Вип. 8. – С. 80–82. 17. Гураленко Н. А. Аксиологічний аспект різноджерельного права в Україні / Н. А. Гураленко // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – 2007. – Вип. 385. – С. 17–22. 18. Корчевна Л. О. Проблема різноджерельного права: дослід порівняльного правознавства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Любов Олександрівна Корчевна. – К., 2005. – 412 с. 19. Кечежян С. Ф. О понятии источника права / С. Ф. Кечежян // Ученые записки: труды юрид. фак. Ученые записки МГУ. – 1946. – Вып. 116: Кн. 2. – С. 3–25. 20. Бергель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бергель. – М. : Nota bene, 2000. – 675 с. 21. Марченко М. Н. Источники права : учеб. пособие / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2008. – 760 с. 22. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М. И. Байтин. – Саратов : СГАП, 2001. – 416 с. 23. Загальна

теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с. **24.** Гредескул М. А. Лекции по общей теории права // Антологія української юридичної думки : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : Юрид. кн., 2002. – Т. 1: Загальна теорія держави та права, філософія та енциклопедія права / упоряд.: В. Д. Бабкін, І. Б. Ксенко, Н. М. Пархоменко ; відп. ред. В. Д. Бабкін, І. Б. Ксенко. – С. 282–304. **25.** Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства / В. С. Нерсесянц. – М. : НОРМА–ИНФРА-М, 1999. – 552 с. **26.** Палиенко М. И. Нормативный характер права и его отличительные признаки // Антологія української юридичної думки : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : Юрид. кн., 2002. – Т. 1: Загальна теорія держави та права, філософія та енциклопедія права / упоряд.: В. Д. Бабкін, І. Б. Ксенко, Н. М. Пархоменко ; відп. ред. В. Д. Бабкін, І. Б. Ксенко. – С. 354–360. **27.** Дервояд В. В. Отдельные аспекты реализации средств юридической науки на стадии правоприменения / В. В. Дервояд // Проблемы совершенствования правового регулирования имущественных отношений и защиты прав физических и юридических лиц : материалы междунар. науч. конф. (Гродно, 22–23 марта 2002 г.) / под ред. Н. Г. Станкевич. – Гродно : ГрГУ, 2002. – С. 34–36. **28.** Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов / А. Б. Венгеров. – М. : Юриспруденция, 1999. – 529 с. **29.** Кистьяковский Б. А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права / Б. А. Кистьяковский. – М. : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. – 704 с. **30.** Давид Р. Основные правовые системы современности : пер. с фр. / Р. Давид, К. Жоффре-Спиннози. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 400 с. **31.** Гайворонський В. М. Джерела права / В. М. Гайворонський // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 3. – С. 56–65.

Надійшла до редколегії 14.07.2010

УДК 340.15

О. М. Атоян

ІСТОРИЧНА ШКОЛА ТА ІСТОРИЧНІСТЬ ПРАВА

Проаналізовано погляди представників історичної школи права в контексті сучасної юридичної думки. Погляди, що дозволили усвідомити, що право – не просто абстрактний комплекс норм, регулюючих суспільні відносини, а складова частина суспільства, що постійно розвивається. Минуле можна правильно зрозуміти, якщо його розглядати на властивій йому мові і в його власному контексті.

Проанализированы взгляды представителей исторической школы права в контексте современной юридической мысли. Взгляды, позволившие осознать, что право – не просто абстрактный комплекс норм, регулирующих общественные отношения, а составная часть постоянно развивающегося общества. Прошлое может быть правильно понято, если его рассматривать на присущем ему языке и в его собственном контексте.
